

УДК: 342.95

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.79>

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДИТИНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Чернобук В.В.,

викладач кафедри загальноправових дисциплін

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

<https://orcid.org/0009-0003-0249-5051>

Чернобук В.В. Міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів.

У статті окреслено міжнародно-правові стандарти захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів. Основною проблемою для розгляду цієї теми є те, що у сучасному світі спостерігається безліч збройних зіткнень, характер і кваліфікацію яких все важче стає визначити. По-перше, це пов'язано з ускладненням суб'єктного складу учасників збройного конфлікту, по-друге, з появою інших таких форм впливу на ведення збройного конфлікту, як, наприклад, здійснення «ефективного контролю» з боку держав, які не є стороною конфлікту, а так само з наявною термінологічною нечіткістю при характеристиці застосування сили між противоположними сторонами, яка може привести до помилкової правової оцінки ситуації. Це однаково стосується як міжнародних, так і не міжнародних збройних конфліктів. Проблема застосування сили в міжнародному праві найтіснішим чином пов'язана з проблемою захисту цивільного населення. Визначено, що захист дітей в умовах збройних конфліктів являє собою комплекс нормативно-правових актів, основними з яких є додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1977, Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про найгірші форми дитячої праці 1999 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах 2000 р., а так само сформовані норми звичайного гуманітарного права. Окреслено ряд міжнародних неурядових рухів, діяльність яких спрямована на контроль за дотриманням державами норм Міжнародного гуманітарного права щодо дітей, на припинення сторонами конфлікту вчинення злочинів щодо дітей в умовах збройних конфліктів, на реабілітацію дітей, які пережили збройний конфлікт. Також досліджено дотримання міжнародними судами принципом пріоритетного захисту дітей в період збройних конфліктів та ситуацію зі злочинами проти дітей, які потрапили під судовий контроль Міжнародного кримінального суду.

Ключові слова: міжнародні стандарти, збройні зіткнення, збройний конфлікт, гуманітарне право, неурядові організації

Chernobuk V. International legal standards for the protection of children's rights in the conditions of armed conflicts.

In the article, the author outlined international legal standards for the protection of children's rights in armed conflicts. The main problem for considering this topic is that in the modern world there are many armed conflicts, the nature and qualification of which is becoming more and more difficult to determine. Firstly, it is connected with the complication of the subject structure of the participants of the armed conflict, secondly, with the emergence of other such forms of influence on the conduct of the armed conflict, such as, for example, the implementation of "effective control" by states that are not parties of the conflict, as well as with the existing terminological ambiguity in the characteristics of the use of force between the conflicting parties, which can lead to an erroneous legal assessment of the situation.

This applies equally to both international and non-international armed conflicts. The problem of the use of force in international law is closely related to the problem of protecting the civilian population. It was determined that the protection of children in armed conflicts is a complex of legal acts, the main of which are Additional Protocol II to the Geneva Conventions of 1977, the Convention on the Rights of the Child in 1989, the Convention on the Worst Forms of Child Labor in 1999, the Optional Protocol to The Convention on the Rights of the Child, which concerns the participation of children in armed conflicts of 2000, as well as established norms of customary humanitarian law. A number of international non-governmental movements are outlined, the activities of which are aimed at monitoring compliance by states with the norms of International Humanitarian Law regarding children, at stopping the parties to the conflict from committing crimes against children in the conditions of armed conflicts, at the rehabilitation of children who survived the armed conflict. The international courts' observance of the principle of priority

protection of children during armed conflicts and the situation with crimes against children that have come under the judicial control of the International Criminal Court have also been investigated.

Key words: international standards, armed clashes, armed conflict, humanitarian law, non-governmental organizations.

Постановка проблеми. У сучасному світі спостерігається безліч збройних зіткнень, характер і кваліфікацію яких все важче стає визначити. По-перше, це пов'язано з ускладненням суб'єктного складу учасників збройного конфлікту, по-друге, з появою інших таких форм впливу на ведення збройного конфлікту, як, наприклад, здійснення «ефективного контролю» з боку держав, які не є стороною конфлікту, а так само з наявною термінологічною нечіткістю при характеристиці застосування сили між протидіючими сторонами, яка може привести до помилкової правової оцінки ситуації. Це однаково стосується як міжнародних, так і неміжнародних збройних конфліктів. Проблема застосування сили в міжнародному праві найтіснішим чином пов'язана з проблемою захисту цивільного населення. Слід зазначити, що норми міжнародного гуманітарного права (МГП) розвиваються в тісному зв'язку з нормами захисту прав людини і нормами національного кримінального права. І тут в світлі принципу гуманності, практика держав повинна бути спрямована на розширення наданих державам гарантій фізичним особам, як за допомогою механізмів національного права, так і за допомогою механізмів захисту прав людини наявних в міжнародному праві, особливо в умовах збройного конфлікту.

Одним з найскладніших з точки зору кваліфікації і найважчих за своїми наслідками сучасних збройних конфліктів є збройний конфлікт на сході України. Через триваючі бойові дії і погіршення гуманітарної ситуації кілька тисяч людей України були змушені покинути свої будинки. Актуальним є розгляд міжнародно-правових стандартів захисту прав дитини в умовах збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Захист дітей в умовах збройних конфліктів являє собою комплекс нормативно-правових актів, основними з яких є додатковий Протокол II до Женевських конвенцій 1977, Конвенція про права дитини 1989 р., Конвенція про найгірші форми дитячої праці 1999 р., Факультативний протокол до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах 2000 р., а так само сформовані норми звичайного гуманітарного права.

Одним з перших виразів міжнародної заклопотаності становищем дітей в ситуації збройного конфлікту стало прийняття в 1923 р. неурядовою організацією «Міжнародний союз порятунку дітей» декларації про права дитини. Ця декларація,

що отримала назву Женевської, була схвалена наступного року п'ятою Асамблеєю Ліги Націй. У 1924 р. в Женеві Ліга Націй на своїй 5-й сесії прийняла запропоновану Міжнародним союзом порятунку дітей Декларацію прав дитини [5].

У 1974 р. була прийнята Декларація про захист жінок і дітей в надзвичайних обставинах і в період збройних конфліктів, що містить рекомендації державам надавати особливий захист жінкам і дітям, що відносяться до цивільного населення.

Важливе значення має ДП II до Женевських конвенцій, ст. 13 якого говорить про захист цивільного населення. Однак стаття не дає визначення поняття «цивільного населення», іншими словами, якщо мова йде про повстанський або антиурядовий рух, то поняття «цивільне населення» чітко не визначено, і формулюється лише принцип, згідно з яким, цивільне населення користується загальним захистом від небезпек, що виникають у зв'язку з військовими діями. Наприклад, забороняються Акти насильства або погрози насильством, що мають основною метою тероризувати цивільне населення, при цьому цивільні особи користуються таким захистом тільки до тих пір, поки вони не беруть безпосередньої участі у військових діях. Вперше в історії міжнародного права і права збройних конфліктів, другий Протокол кодифікує заборону нападати на цивільне населення і застосовувати силу проти окремих цивільних осіб [8].

Однак, слід зазначити, що ст. 3 загальна для всіх Женевських конвенцій залишається застосовною у всіх випадках і носить обов'язковий характер для її учасників. Особливого значення вона набуває в ситуаціях і для держав, у світлі захисту цивільного населення, що не ратифікували Протокол II [8].

Хоча принцип особливого захисту дітей під час війни був сформульований в додатковому протоколі, згідно з яким діти користуються особливою повагою і їм забезпечується захист від будь-якого роду непристойних посягань; сторони, що знаходяться в конфлікті, забезпечують захист і допомогу, необхідну дітям через їх вік або з будь-якої іншої причини, в ДП II так само було включено аналогічне положення, що вказується в п. 3 ст. 4 Протоколу, який говорить, що «дітям забезпечуються необхідні турбота і допомога». Також в протоколі вказуються всі можливі заходи щодо запобігання безпосередньої участі дітей, які не досягли 15 років, у військових діях; забороняється винесення смертного вироку особам, які в момент вчинення правопорушення не досягли 18-річного віку.

Конвенція про права дитини також визначає норми, спрямовані на захист дітей у період збройних конфліктів. Так, ст. 38 цієї Конвенції вказує на обов'язок держав поважати норми МГП, що відносяться до дітей, і забезпечувати їх дотримання.

Державні органи повинні вживати заходів щодо забезпечення матеріальної та медичної допомоги по відношенню до дітей, які відправляються в лікувальні профілакторії, інтернати, сприяти в пошуку їх рідних (ст. 30) [7].

Особливо слід зазначити, що в силу того, що тактика ведення збройних дій в сучасній ситуації передбачає ліквідацію економічного потенціалу суперника, це тягне за собою дії, при яких нанесення ударів здійснюється не тільки по військових об'єктах, а й по мирному населенню. В результаті в сучасних збройних інцидентах найзначніші втрати припадають на частку мирного (цивільного) населення, включаючи дітей як найбільш вразливу його складову. Таким чином, слід говорити, на нашу думку, про міжнародно-правовий статус дітей, що включає в себе норми міжнародного права, що забезпечують їх захист в період збройних конфліктів [3].

Разом з тим, норми міжнародного права повинні бути доповнені нормами права внутрішнього, що визначає правовий статус такої категорії, як діти-жертви збройних конфліктів, діти, які проживають на території збройних конфліктів, чітко визначити відповідальність держави по відношенню до цих дітей і систему офіційного забезпечення.

Співпраця держав може бути не тільки в рамках міжнародних договорів або міжнародних урядових організацій, але також існує і функціонує ряд міжнародних неурядових рухів, які показали ефективність своєї діяльності:

Міжнародна амністія (Amnesty International).

Міжнародна амністія - це неурядова організація, глобальний рух, під егідою якого об'єднано понад 3 мільйони прихильників та активістів у понад 150 країнах та територіях, які борються за припинення грубих порушень прав людини. Організація вільна від будь-яких державних впливів, політичної ідеології, економічних інтересів і релігійного впливу, вона фінансується за рахунок своїх членів і громадських пожертвувань. Одна з найважливіших цілей Міжнародної амністії є захист прав дітей. Наприклад, на сьогоднішній день актуальним питанням Міжнародної амністії є забезпечення безпеки сирійських біженців, в тому числі питань, пов'язаних із захистом прав дітей, при перетині кордонів будь-якого приймаючої іноземної держави. Зокрема в рамках організації одним з найбільш обговорюваних проблем є проблема дотримання Туреччиною норм МГП Про захист прав дітей в області надання їм безпечного притулку [2].

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ).

МКЧХ сприяє дотриманню прав дітей, надаючи їм допомогу з метою зменшення масштабів наслідків збройних конфліктів. МКЧХ, маючи регіональні відділення практично по всьому світу, прагне вирішувати такі найважливіші в умовах військових

і поствоєнних періодів питання, як: повернення в сім'ї дітей, розлучених зі своїми рідними в результаті збройного конфлікту; реабілітація дітей, пов'язаних зі Збройними силами або збройними групами, а також дітей, позбавлених волі; психологічна і соціальна допомога. Однак не можна обмежувати діяльність МКЧХ тільки цими напрямками, потрібно окремо сказати про різнобічну допомогу нужденним дітям і їх сім'ям [4].

Коаліція за припинення використання дітей як солдатів.

Коаліція була створена в травні 1998 року провідними міжнародними правозахисними та гуманітарними організаціями. Коаліція працює над тим, щоб запобігти вербуванню та використанню дітей як солдатів, щоб забезпечити їх реабілітацію та реінтеграцію в суспільство. Основна мета коаліції полягає у сприянні прийняттю і дотриманню національних, регіональних і міжнародних правових норм (у тому числі Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини, що стосується участі дітей у збройних конфліктах), що забороняє військове вербування і використання у військових діях будь-якої особи молодше 18 років, а також визнання і приведення у виконання цього стандарту всіма збройними групами, як урядових, так і неурядових сил.

Також в області міждержавного спілкування існують регіональні або локальні ініціативи, спрямовані на надання допомоги дітям в дуже вузьких сферах. Ось приклади такої ініціативи: 10 травня 2011 року німецький постійний представник ООН у справах дітей Пітер Віттіг і спеціальний представник ООН у справах дітей Радхіка Кумарасвами спільно запустили кампанію «Захисти свою школу!», яка спрямована на більш ефективний захист шкіл і лікарень під час збройних конфліктів. На початку кампанії, посол Віттіг підкреслив: «Коли діти є жертвами збройних конфліктів, вони повинні отримати найкращий захист, так само як і місця, в яких про них піклуються - школи і лікарні. Напади на ці об'єкти жакливі. Ми хочемо, щоб ініціатори таких нападів були притягнуті до відповідальності і їх послідовники надалі утрималися б від подальших нападів» [4].

Радхіка Кумарасвами наголосила: «Школи повинні бути безпечними місцями навчання та розвитку для всіх дітей та у всіх точках Землі. Ті ж, хто нападають на школи і лікарні повинні знати, що вони будуть притягнуті до відповідальності» [4, с. 82]. На наш погляд, таких ефективних ініціатив має бути ще більше, так як питання про порушення прав дітей в умовах збройних конфліктів не вирішене досі.

Також неможливо обійти увагою діяльність Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка є основною міжнародною організацією, діяльність якої спрямована на обчислення миру і безпеки в усьому світі, і однією з організацій системи ООН - United

Nations International Children's Emergency Fund (ЮНІСЕФ).

ЮНІСЕФ забезпечує довгострокову гуманітарну допомогу для дітей і матерів в основному в країнах з економікою, що розвивається. Наприклад, у Ліберії ЮНІСЕФ працює над тим, щоб забезпечити основні шкільні знання для 5000 демобілізованих дітей, які раніше були пов'язані зі Збройними силами. Програма навчання включає в себе не тільки основи грамотності та психосоціального адаптування, а й такі предмети, як тваринництво, механіка, столярна робота, косметологія, пошиття одягу та випічка. У Демократичній Республіці Конго, в рамках проекту ЮНІСЕФ з надання допомоги дітям, жінкам та сім'ям, які постраждали внаслідок збройних конфліктів, близько 1,6 мільйона дітей були захищені від вербування збройними силами та групами, принаймні 5400 дітей, пов'язаних зі Збройними силами та групами були повернуті до своїх родин [6].

Великим досягненням світової спільноти є також те, що судові органи, керуючись принципом пріоритетного захисту дітей в період збройних конфліктів, стали брати під судовий контроль ситуації, пов'язані із захистом прав дітей під час збройного конфлікту. Прикладом однієї з гучних судових справ був розгляд у Міжнародному кримінальному суді (МКС) щодо Томаса Лубанга Дыло-лідера Союзу Конголезьких патріотів за примирення і мир (СКП). Як відомо, в період з 1 вересня 2002 р. по 13 серпня 2003 р. військовоє крило СКП проводило великомасштабний набір до своїх лав молодих людей, включаючи дітей молодше 15 років, як на примусовій, так і на добровільній основі. Докази, отримані в ході розслідування, дозволили встановити, що СКП використовували дітей у віці до 15 років в якості військової охорони і участі в бойових діях, а також був створений спеціальний загін «Кадого», який складався переважно з дітей молодше 15 років. 10 липня 2012 р. був винесений вирок Томасу Лубанга Дыло з позбавленням його волі на 14 років [6].

Окремо слід зауважити, що ст. 8 п. 2 (d) статуту МКС визначає категорії злочинів, які вчиняються під час «збройного конфлікту неміжнародного характеру», та вказує на застосовність відповідних положень, передбачаючи, що вони не застосовуються до «випадків порушення внутрішнього порядку та виникнення напруженості, таких, як заворушення, окремі та спорадичні Акти насильства чи інші акти аналогічного характеру». Ст. 8 п. 2 (f) встановлює, що норми повинні застосовуватися «до збройних конфліктів, що відбуваються на території держави, якщо має місце тривалий збройний конфлікт між державними властями і організованими збройними групами або між такими групами» [1].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна зробити ряд висновків:

1. Захист дітей в умовах збройних конфліктів здійснюється не тільки відповідно до ст. 3 загальної для всіх Женевських конвенцій та Протоколу II, а й у рамках декларацій та конвенцій, присвячених безпосередньо захисту дітей у період збройних конфліктів.

2. Також у сфері міждержавного спілкування створені і функціонують міжнародні урядові та неурядові організації, діяльність яких спрямована на контроль за дотриманням державами норм МГП щодо дітей, на припинення сторонами конфлікту вчинення злочинів щодо дітей в умовах збройних конфліктів, на реабілітацію дітей, які пережили збройний конфлікт.

3. Злочини проти дітей потрапили так само під судовий контроль Міжнародного кримінального суду у зв'язку з подіями в Конго і злочинами лідера Конголезьких повстанців Томаса Лубангу Дыло.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Аналітична записка щодо прав дітей, які отримали поранення, контузію або каліцтво внаслідок воєнних дій в Україні. URL: <https://r2p.org.ua/yaki-soczialnita-medychni-garantiyi-mayut-dity-shho-postrazhdaly-vnaslidok-voennyh-dij/>.
2. Діти та збройні конфлікти: нормативно-правова база. *War Childhood Museum Ukraine*. URL: <https://warchildhood.org/ua/children-and-armed-conflict-legal-framework/>.
3. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.
4. Кривов'яз О. В. Захист прав дитини в умовах збройного конфлікту. Правничий вісник Університету. Київ: «КРОК», 2017. С. 80–85.
5. Міжнародні стандарти та досвід інших країн із захисту прав дітей, постраждалих внаслідок збройних конфліктів. URL: <https://r2p.org.ua/wp-content/uploads/2019/02/Mizhnarodni-standarty-ta-dosvid-inshyh-krayin-u-zahysti-prav-ditej-.pdf>.
6. Національний інститут стратегічних досліджень. «Щодо дотримання Україною міжнародних стандартів захисту прав дітей у збройних конфліктах». Аналітична записка. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/socialna-politika/schodo-dotrimannya-ukrainoyu-mizhnarodnikh-standartiv-zakhistu-prav>.
7. Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у збройних конфліктах від 7 вересня 2000 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_795#Text.
8. IV Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.